

## ERONDA “OQ INQILOB” VA UNING NATIJALARI: 1963–1979 YILLARDA INDUSTRIALLASHTIRISH JARAYONLARI

**Sh. Xazratov**

*Renessans ta'lim universiteti o'qituvchisi*

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada Eron shohi Muhammad Rizo Pahlaviy tomonidan 1963-yilda boshlangan “Oq inqilob” islohotlar dasturi doirasida amalga oshirilgan industrial siyosat va uning 1979-yilgi Islomiy inqilobgacha bo'lgan iqtisodiy-siyosiy oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada modernizatsiya konsepsiyasi, davlat kapitalizmi, qishloq xo'jaligidagi islohotlarning sanoatga ta'siri, tashqi kapital ishtiroki va ichki ijtimoiy ziddiyatlar o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** Oq inqilob, industriallashtirish, modernizatsiya, neft iqtisodiyoti, davlat kapitalizmi, Eron, Pahlaviy rejimi.

XX asrning ikkinchi yarmida rivojlanayotgan davlatlar modernizatsiya va industrial rivojlanishni o'z siyosiy kun tartibiga olib chiqdilar. Eron shohi Muhammad Rizo Pahlaviyning “Oq inqilob” (Inqilobi Sefid) nomi bilan tanilgan islohotlar dasturi bu borada mintaqada eng keng qamrovli tajribalardan biri bo'ldi. “Oq inqilob”ning asosiy maqsadi Eronni zamonaviy, sanoatlashgan va G'arbga integratsiyalashgan davlatga aylantirish edi. Ushbu maqola aynan ushbu davrda Eron sanoatining o'sishi, islohotlarning iqtisodiy va ijtimoiy natijalari hamda ularning uzoq muddatli oqibatlarini tahlil qiladi.

“Oq inqilob”ning mohiyati va asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat 1963-yil 26-yanvarda e'lon qilingan “Oq inqilob” dasturi 12 asosiy banddan iborat bo'lib, ularning ko'pchiligi agrar islohotlar, savodxonlikni oshirish, ishchilar huquqlari va ayollar erkinligiga qaratilgan edi. Biroq dasturda iqtisodiy rivojlanishning poydevori sifatida sanoatni modernizatsiya qilish va milliy kapital asosida yirik ishlab chiqarish bazasini yaratish masalasi markaziy o'rin tutardi.

Shuningdek, quyidagilar sanoatlashtirishga bevosita ta'sir ko'rsatgan:

- Agrar islohotlar orqali yer egalari hokimiyatini susaytirish va bozor uchun ishlaydigan dehqonlar sinfini shakllantirish.
- Neft daromadlarini sanoat infratuzilmasiga yo'naltirish.
- G'arbiy texnologiyalarni joriy qilish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.

Davlat kapitalizmi va markazlashtirilgan rivojlanish modeli quyidagicha

Eron hukumati sanoatni davlat tomonidan moliyalashtirish va boshqarish orqali rivojlantirishga intildi. 1963–1978 yillar orasida:

- 400 dan ortiq davlatga qarashli korxonalar tashkil etildi;
- Davlat yirik ishlab chiqarish sohalarida (neft-kimyo, po‘lat, mashinasozlik) asosiy investor sifatida maydonga chiqdi;
- “Iran National” va boshqa avtomobil zavodlari, Isfahon po‘lat zavodi, Abadan neftni qayta ishlash zavodi va boshqa inshootlar bunyod etildi.

Neft daromadlarining sanoatga yo‘naltirilishi quyidagicha

1970-yillarda neft narxlarining keskin oshishi Eron davlatiga katta moliyaviy imkoniyatlar yaratdi. Natijada, sanoatga investitsiyalar hajmi quyidagicha oshdi:

- 1963-yilda sanoat yalpi ichki mahsulotning 10% ni tashkil qilgan bo‘lsa, 1977-yilda bu ko‘rsatkich 23% ga yetdi.
- Davlat budjetining 40-60% gacha sanoatga subsidiya tarzida ajratildi.

Xorijiy kapital va texnologiya kiritilishi quyidagicha

Muhammad Rizo Pahlaviy xorijiy sarmoyadorlarga soliq imtiyozlari va kafolatlar berish orqali chet el investitsiyalarini jalb qildi. Germaniya, AQSh, Frantsiya kabi davlatlardan texnologiyalar olib kelindi.

Industrial siyosatning ijtimoiy oqibatlari, Industrial rivojlanish Eron jamiyatida tub o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi masalan :

Shaharlashuv va migratsiya

- 1960-yillarda aholini 30% shaharlarda yashagan bo‘lsa, 1978-yilga kelib bu ko‘rsatkich 50% dan oshdi.
- Qishloqlardan shaharlarga ommaviy migratsiya natijasida shahar infratuzilmasi bosim ostida qoldi.

Yangi ishchi sinfning shakllanishi

- Yirik sanoat markazlarida ishchilar sinfi vujudga keldi.
- Ularning ish haqi sezilarli darajada oshgan bo‘lsa-da, hayot sifati va ijtimoiy tengsizlik muammosi davom etdi.

Tengsizlik va norozi qatlamlarning kuchayishi Sanoat rivojlanayotgan bo‘lsa-da, bu jarayon asosan elita va shaharliklar manfaatiga xizmat qildi. Bu esa ijtimoiy norozilik va diniy qatlamlarning radikallashuviga zamin yaratdi.

Industrial siyosatning muvaffaqiyati va cheklovlari quyidagilardan iborat  
Muvaffaqiyatlar:

- Neftga bog‘liq bo‘lmagan sanoat tarmoqlari shakllandi.
- Eron Yaqin Sharqdagi sanoat qudratli davlatlardan biriga aylandi.

Cheklovlar:

- Sanoat importga kuchli bog‘liq edi (xom ashyo, ehtiyot qismlar).
- Mahalliy kadrlar texnik jihatdan zaif edi.
- Tezlik bilan olib borilgan modernizatsiya jamiyatdagi madaniy va dini ziddiyatlarni keskinlashtirdi.
- 1978-yilning iyun oyida Shiroz shahridagi namoyishchilar uchun masjidlar hech qanday xavfsizlik kafolati bermagan. Hodisaga guvoh bo‘lgan bir shaxs quyidagilarni xotirlagan:
  - “Askarlardan iborat kuchlar masjid ichiga bostirib kirdi. Masjid hovlisida turgan mototsikllarni yoqib yuborishdi. Qochib chiqmoqchi bo‘lgan odamlarni sudrab tashqariga olib chiqishdi. ‘Biz hech narsa qilganimiz yo‘q,’ deyishardi odamlar, lekin politsiya baribir ularni kishanlab, yuk mashinalariga tiqib yubordi. Men bu holatni o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim.”
  - Davlat tomonidan olib borilgan repressiyalar faqat eng sadoqatli islomiy faollarni norozilik harakatida qatnashishga jur‘at eta oladigan darajada bosim ostida ushlab turdi. Inqilobchi bo‘lmagan diniy olimlar, radikal islomchi bir shaxsning ta’kidlashicha, islomiy majburiyatlar qo‘llanmalaridan har qanday faollikni targ‘ib qiluvchi iboralarni chiqarib tashlashgan. Hatto Qur’onda keng yoritilgan “yaxshilikka buyurish va yomonlikdan qaytarish” mavzusi ham bunday qo‘llanmalardan yo‘qolgan, endilikda bu tushuncha “butunlay keraksiz, ... bahsga loyiq emas, ... zamonaviy sharoitlar uchun dolzarb emas” deb qaralgan.
  - Inqilobdan so‘ng, Oyatulloh Xumayniyning o‘g‘li Ahmad diniy ulamolarning ko‘pchiligi siyosiy masalalarda sukut saqlaganini tanqid qilgan: ular shohning suratini masjidlarga osib qo‘ygan, shikoyatlarini esa faqat ich-ichidan o‘zlariga saqlaganlar. Oyatulloh Ali-Akbar Hoshimiy-Rafsanjani esa quyidagicha fikr bildirgan:
    - “Ular diniy ko‘rinishda edi, haqiqatdan ham dindor edilar. Lekin agar biz ham ular kabi ‘dindor’ bo‘lganimizda, ya’ni kurashni harom deb e’lon qilganlar kabi bo‘lganimizda, bugun Tehron universiteti hamon bir axlatxonaday bo‘lib qolgan bo‘lardi... xuddi shuningdek, ko‘chalar, radio, televideniye va hukumat tizimlari — ularning barchasi ifloslikdan tozalanmagan bo‘lardi.”<sup>24</sup>
    - Alloma Muhammad Taqiy Ja’fari-Tabrizi esa, 1975-yilda yopiq eshiklar ortidagi bir ma’ruzada, SAVAK hujjatlariga ko‘ra, siyosatdan chetda turuvchi sokin (“quietist”) dindorlarni tanqid qilgan:
      - “Parhezkorlar orasida shunday kishilar borki, ular g‘aybga ishonadi, ibodat qiladi, doimo g‘ayb olami haqida o‘y suradi. Ular o‘zini shunday

qonunga bag‘ishlaydi, u qonunning esa tashqi (real) dunyoda hech qanday mavjudligi yo‘q.

[Ular aytadi:] ‘Bu qonunlarni dunyoda qo‘llashni istaydiganlarga imkon bermasligimiz kerak, chunki ularning real hukmronligi yo‘q.’ ...Ammo tarixdagi buyuk shaxslar hech qachon kurashdan yuz o‘girmagan. Ularning butun harakatlari shu qonunlarni dunyoda tatbiq etish yo‘lida bo‘lgan, va ular buni muqaddas ish deb bilganlar.”

- Oyatulloh Muhammad Beheshtiy 1975-yilda diniy seminarist talabalar ishtirokining muvaffaqiyatsizligini diniy doiralarda “ma’rifatli rahbariyat”ning yo‘qligi bilan izohlagan edi. 1960-yillarda, Xumayniy surgun qilingach, diniy yetakchilar yoshroq ulamolarga jim turishni, diniy maktablarni (hoziratlar) yana bir bor repressiyaga duchor qilmaslik uchun siyosatdan chetda bo‘lishni buyurishgan, deb eslaydi keyinchalik faol bo‘lgan shaxs.

1963–1979-yillar Eron tarixida modernizatsiya va industriallashuv siyosatining murakkab va ziddiyatli bosqichidir. “Oq inqilob” dasturi ostida yirik sanoat inshootlari qurildi, davlat kapitalizmi kuchaytirildi va G‘arb texnologiyalariga asoslangan iqtisodiy model shakllantirildi. Biroq bu jarayon ichki siyosiy va ijtimoiy muvozanatni buzdi. Ishsizlik, shaharlik va qishloqliklar o‘rtasidagi tafovut, diniy qatlamlarning chetga surilishi, bu siyosatga nisbatan norozilikni kuchaytirdi. Nihoyat, bu noroziliklar 1979-yilgi Islomiy inqilob bilan yakun topdi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Cambridge University Press.
2. Katouzian, H. (2000). *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis*. I.B.Tauris.
3. Milani, A. (2011). *The Shah*. Palgrave Macmillan.
4. Keddie, N.R. (1981). *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*. Yale University Press.
5. Pesaran, E. (2009). *Iran’s Struggle for Economic Independence: Reform and Counter-Reform in the Post-Revolutionary Era*. Routledge.
6. Central Bank of Iran, Annual Economic Reports (1965–1978).
7. Ishanova, N. (2023). MAIN DIRECTIONS OF OPTIMIZATION OF TEACHING RUSSIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE TO VETERINARY STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B8), 52-55.

8. Nargis, I. (2022). RUS TILINI O 'QITISHDA ZAMONAVIY INTEGRATIV METODLAR. ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 1(3), 73-76.
9. Ишанова, Н. Р., & Назирова, З. Р. (2023). ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО СТУДЕНТАМ-ВЕТЕРИНАРАМ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ. Science and innovation, 2(Special Issue 8), 1596-1598.
10. Avezova, D., & G'ulomova, S. (2024, November). O'QUVCHILARDA MATN YARATISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VA UNING ILMIY ASOSLARI. In INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE (Vol. 1, No. 11, pp. 386-389).
11. AVEZOVA, D. ESSE-O 'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITA. LTEACHIN ANGUAGE, 143.
12. Avezova, D. (2024). O 'QUVCHILARDA ESSE YOZISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH ZARURATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(20), 90-94.